

ROMUALD SCHILD

„ŚWIDERSKIE” STANOWISKA ZNAD GÓRNEJ WOŁGI
I ŚRODKOWEJ OKI A CYKL „MAZOWSZAŃSKI”

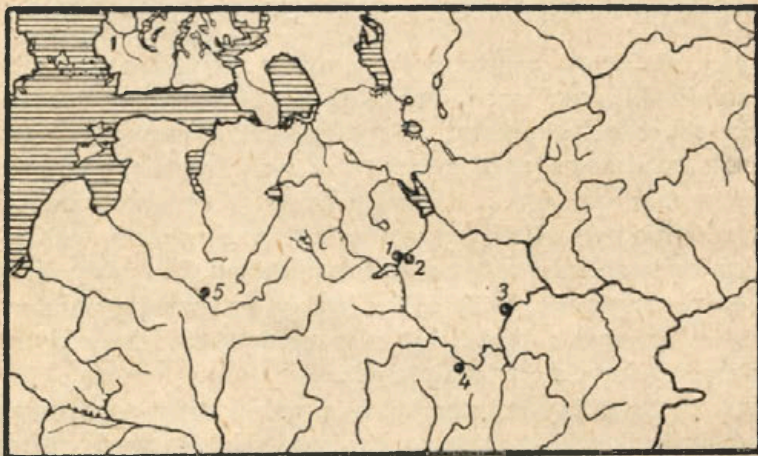
Niniejszy szkic jest próbą rozstrzygnięcia zagadnienia, czy tzw. stanowiska świderskie znad środkowej Oki i górnej Wołgi są w rzeczywistości stanowiskami „mazowszańskimi”. Problem jest stosunkowo stary i dość powszechnie uznany za rozstrzygnięty w tym sensie, że stanowiska tu omówione uważa się za „późnoświderskie” (tj. późnomazowszańskie)¹. Stanowiska te nie były nigdy poddane pełnej typologicznej analizie porównawczej ze stanowiskami cyklu mazowszańskiego. Dowodem ich przynależności do przemysłów „świderskich” miały być występujące w inwentarzach tych stanowisk liściaki gwoździowate (tzw. groty z trzonkiem, według nomenklatury autorów radzieckich).

Dodatkową kwestią związaną ściśle z poruszonym zagadnieniem jest sprawa wieku względnego stanowisk „świderskich” znad górnej Wołgi i środkowej Oki. Pewne względy (o których będzie mowa) wykluczają z góry możliwość wzajemnego relatywnego uszeregowania poszczególnych

¹ М. В. Воеводский, К вопросу о ранней (свидерской) стадии эпипалеолита на территории Восточной Европы, „Труды Междунар. Конф. по Изуч. Четв. Пер. Европы“, z. 5: 1934, s. 230—245; tenże, К вопросу о развитии эпипалеолита в Восточной Европе, „Сов. Арх.“, t. 5: 1940, s. 144—150; tenże, Мезолитические культуры Восточной Европы, „КСИИМК“, z. 31: 1950, oraz publikacje monograficzne stanowisk. A. Formozow jest zdania, iż wyroby tych stanowisk różnią się od świderskich (mazowszańskich) i znajdują swe analogie w stanowiskach „świdersko-tardenuaskich”: А. А. Формозов, Периодизация мезолитических стоянок Европейской части СССР „Сов. Арх.“, t. 21: 1954, s. 44, 45; tenże, Этнокультурные области на территории европейской части СССР в каменном веке, Moskwa 1959, s. 79. W sprawie tzw. stanowisk świdersko-tardenuaskich patrz: R. Schild, H. Więckowska, О так званым *прzemыśle świdersko-tardenuaskim*, „Archeologia Polski“, t. 6: 1961 z. 2; Д. А. Крайнов, А. Я. Брюсов, Проблема северного мезолита, „Материалы всесоюзного совещания по изучению четвертичного периода“, t. 1: 1961, s. 479—482, doszli do wniosku, iż „północny epipaleolit” (rzecz idzie m. in. o stanowiska znad środkowej Oki i górnej Wołgi) różni się od przemysłu „świderskiego” (chodzi tu zapewne o tzw. przemysł świderski I L. Sawickiego), ponieważ zalega on na wydmach, podczas gdy ten drugi pod wydmami (s. 480, 481).

stanowisk i precyzyjnego wyróżnienia przemysłów, składających się na tę grupę. Podobne oraz inne względy uniemożliwiają próby ustalenia dobrej chronologii geologicznej.

Prezentowany szkic jest wynikiem studiów autora nad materiałami z następujących stanowisk: Borki pod Riazaniem nad Oką; Jelin Bor nad Oką; Gremiaczyje nad Oką oraz Krumplewo nad zachodnią Dźwiną. Materiały te są przechowywane w Katedrze Geologii Historycznej Uniwersytetu Leningradzkiego, Leningradzkim Oddziale Instytutu Archeologii A. N. ZSRR, Instytucie Antropologii Uniwersytetu Moskiewskiego oraz Muzeum Historycznym w Moskwie. Dzięki uprzejmości osób mają-

Ryc. 1. Rozprzestrzenienie najważniejszych stanowisk na podstawie mapy A. Formozowa, uzupełnione:

1 — Skniatino; 2 — Sobolewo; 3 — Jelin Bor; 4 — Borki; 5 — Krumplewo

cych pieczę nad zbiorami, a szczególnie dzięki wybitnej uprzejmości p. M. D. Gwozdowier i p. N. N. Guriny autor miał możność studiowania tych materiałów w listopadzie 1960 r. i lutym 1961 r. Zbiory pochodzące z dwu innych ważnych stanowisk (częstokroć tu wymienianych), Skniatina i Sobolewa nad Wołgą, są znane autorowi jedynie z publikacji dotyczących tego problemu (ryc. 1).

Stosunkowo niewielka ilość zamieszczonych tu ilustracji wynika z niechęci autora do powtarzania już publikowanych wyrobów.

Sprawa czystości stanowisk

Jednym z najistotniejszych lub w chwili obecnej najistotniejszym zagadnieniem związanym z możliwościami pełnego korzystania z materiałów wymienionych stanowisk jest sprawa ich czystości przemysło-

wej. Bez rozstrzygnięcia tego problemu nie ma mowy o prawidłowym lub bliskim prawidłowemu rozwiązaniu wewnętrznej chronologii względnej danego cyklu, czy też danych grup stanowisk. Oczywiście nie chodzi tu o stwierdzenie, czy dane stanowisko jest mieszane, np. z rozwiniętym neolitem lub innymi młodszymi kulturami, lecz przede wszystkim o stwierdzenie braku przemieszania mechanicznego z przemyślami pokrewnymi, należącymi do tego samego cyklu przemysłowego. Jak więc z tego punktu widzenia przedstawia się czystość wymienionych stanowisk?

Borki pod Riazaniem nad Oką

Stanowisko to, lub raczej kilka stanowisk o jednej nazwie, było badane po raz pierwszy w latach 1878–1879 przez W. W. Dokuczajewa. Zebrane przez niego materiały pochodzą wyłącznie ze zbiorów z powierzchni i nie są znane zarówno punkty, jak i warunki planigraficzne zalegania materiałów. Na zbiory Dokuczajewa składają się, poza omawianymi materiałami, zabytki rozwiniętego miejscowego neolitu i kultur późniejszych, wzajemnie mechanicznie przemieszane. W 1892 r. borkowskie wydmy, Borkowska, Szumaszka i Dubrowińska, były przedmiotem badań Riazkańskiej Komisji Naukowej i Archiwalnej; w tych badaniach brał udział (czy też kierował nimi) W. Gorodcow. Komisja przeprowadziła na wydmie w Borkach niewielkie wykopaliska, dzięki którym miała stwierdzić, iż inwentarz mikrolityczny zalegał *in situ* i że w poziomie, w którym zalegał, nie spotkano ceramiki, ani też innych form niż mikrolityczne. Powyżej rzekomo zalegał tamtejszy neolit wraz z ceramiką².

Materiały uzyskane przez Dokuczajewa zostały typologicznie rozdzielone i wydzielony tą drogą „inwentarz mikrolityczny” został opublikowany przez M. Paniczkine³.

W roku 1937 W. Zubkow rozpoczął powierzchniowy zbiór materiałów na wydmie Borkowskiej, który kontynuował przez okres 10 lat⁴. „Inwentarz mezolityczny” był uzyskany z południowej części wydmy (Sakor-gora) z trzech skupień (krzemienic?) o powierzchni 10 × 20 m każde. Część przedmiotów pochodzących z tych zbiorów została opublikowana łącznie przez wymienionego autora⁵.

Uzyskane dane nie dowodzą w sposób całkowicie oczywisty czystości materiałów. Czystość niektórych materiałów borkowskich jest możliwa, choć nie udowodniona i w chwili obecnej nie do dowiedzenia, chyba

² В. А. Городцов, Археология, т. 1: 1925, s. 330.

³ М. З. Паничкина, Мезолитическая стоянка Борки, „Мат. и Иссл. по Арх. СССР”, т. 2: 1945, s. 149–157.

⁴ В. И. Зубков, Новые сборы на борковской мезолитической стоянке, „КСИИМК”, з. 32: 1950, s. 141–150.

⁵ Зубков, *op. cit.*, s. 141–150.

wyłącznie w stosunku do materiałów Zubkova, po uprzednim podzieleniu ich na skupienia. Nie można mieć absolutnej pewności, iż zespół, jaki w chwili obecnej jest do naszej dyspozycji, należy do jednego przemysłu a nie np. do paru bliskich sobie przemysłów⁶.

Jelin Bor nad Oką

Stanowisko Jelin Bor było eksplorowane powierzchniowo przez P. Kudriawcewa w latach 1878–1894. W r. 1934 P. Boriskowski przeprowadził tu niewielkie badania wykopaliskowe⁷, a ostatnio L. Kołosow rozkopał bardzo małą część stanowiska⁸.

Zbiory uzyskane przez Kudriawcewa są mieszaniną elementów „starszych – mezolitycznych” (niektóre liściaki, rylce i tylczaki) z bardzo licznymi wyrobami krzemiennymi rozwiniętego neolitu (tzw. kultura wołosowska) i kultur późniejszych. Materiały wydobyte przez P. Boriskowskiego nie spełniają wszystkich warunków koniecznych do stwierdzenia czystości stanowiska, zwłaszcza w świetle eksploracji Kołosowa, które wykazały istnienie 3 dobrze oddzielonych poziomów kulturowych. Ostatnie wyniki stratygraficzne być może będą mogły służyć za podstawę do podziału mieszanych materiałów stanowiska.

Skniatino nad Wołgą

Eksploracje stanowiska były przeprowadzone w r. 1937 przez P. Trejakowa⁹. Materiały opublikowane przez tego autora pochodzą z 3 sąsiednich wyd. Na pierwszej z nich wystąpiły w 2 skupieniach, na drugiej zalegały bez skupień przeważnie w południowej jej części, na trzeciej spoczywały u jej wierzchołka, który „... był dosłownie zasypyany krzemieniem”¹⁰. Poza zbiorami powierzchniowymi wymieniony autor przeprowadził niewielkie wykopaliska na wyd. 1 i 3. Płaszczyzna eksplorowana na wyd. 1 wynosiła 20 m² i dała bardzo nieliczne materiały (2 narzędzia, 1 rdzeń zaczątkowy). Obszar rozkopany na wyd. 3 wynosił 120 m² (łącznie w trzech miejscach eksploracji) i dał 14 narzędzi.

Publikowane materiały są skomasowane z 3 wyd. i jedynie podzielone na pochodzące z wykopalisk i zbiorów powierzchniowych. W zasadzie

⁶ W materiałach opublikowanych przez M. Paniczkę znajdują się niewątpliwie domieszki rozwiniętego neolitu (tabl. II 19, 20; może tabl. III 14 i tabl. I 5).

⁷ М. В. Воеводский, П. И. Борисковский, Стоянка Елин Бор, „Сов. Арх.“, t. 3: 1937, s. 77–101.

⁸ Informacja ustna L. Kołosowa udzielona autorowi w dniu 22 XI 1960 r.

⁹ П. Н. Третьяков, Эпипалеолитические поселения скнятинских дюн, „Мат. и Иссл. по Арх. СССР“, t. 13: 1950, s. 15–25.

¹⁰ Третьяков, *op. cit.*, s. 19.

brak jest bezwzględnie pewnych dowodów na całkowitą jedność przemysłowo-chronologiczną opublikowanego zespołu⁴¹. Subiektywnie wydaje się on czysty, za czym może przemawiać ubogość typów.

Sobolewo nad Wołgą

Stanowisko to było badane w latach 1932–1933 przez O. Badera i M. Wojewodzkiego¹². Materiały pochodzą ze zbiorów powierzchniowych i częściowo z eksploracji wykopaliskowych. Zespół jest bardzo nieliczny (ok. 10 narzędzi). Stwierdzono niewątpliwie domieszkę neolitu (płaszcz obustronczy).

Podane referencje 4 najważniejszych stanowisk wykazują, iż nie można udowodnić w sposób zupełnie pewny czystości przemysłowej wymienionych stanowisk.

Konsekwencje tego stwierdzenia są następujące: a) zespoły nie nadają się do głębszych opracowań typologicznych (podział przemysłowy i relatywna chronologia); b) szerokie perspektywy leżą jedynie w badaniach nad stanowiskami nowocześnie eksplorowanymi. Nie wyklucza to jednak możliwości analizy porównawczej z cyklem mazowszańskim. Porównanie to z konieczności musi być oparte na zbiorczej analizie form i techniki materiałów ze wszystkich wymienionych stanowisk.

Typologia

Technika rdzeniowania

Rdzenie i półsurowiec są identyczne we wszystkich wymienionych stanowiskach. Są to wyłącznie rdzenie jednopiętowe wiórowe, stożkowe bądź podstożkowe, dość duże i krępe w początkowych swych stanach (tabl. II 4, 5), bardzo smukłe mikrolityczne w krańcowych (tabl. II 6), te ostatnie należą wg autorów radzieckich do tzw. rdzeni ołówkowatych. Pięty są zawsze usytuowane pod kątem prostym (lub zbliżonym do prostego) w stosunku do odłupni. Odłupnie są dookolne lub prawie dookolne. Negatywy wiórów bardzo regularne, zbiegające się u szczytu stożka rdzenia. Bury negatywów równoległe lub prawie równoległe. Negatywy sęczków dość silnie wklęsłe, bardzo regularne.

Półsurowcem są prawie wyłącznie wióry i niekiedy odpadkowe odłupki. Wióry są wybitnie regularne, zawsze smukłe lub bardzo smukłe, od dość szerokich do bardzo wąskich. Często występują wióry mikrolityczne

⁴¹ Oczywiście nie jest dowodem czystości zespołu zaleganie wyrobów na obu eksplorowanych wydmach w jednakowych warunkach stratygraficznych, tj. w poziomie wmywania gleby przykrytej przez współczesne eolium piaskowe.

¹² О. Н. Бадер, М. В. Воеводский, Участок Скнятино-Молога, „Известия ГАИМК“, з. 19: 1935, s. 145–157.

ne. W przekroju wióry są cienkie, najczęściej trójkątne, rzadziej trapezowate.

D r a p a c z e

Drapacze są najwybitniejszą grupą narzędziową we wszystkich stanowiskach. WD/R¹³ wynosi w Borkach 176⁰%, w Skniatinie 255,5⁰%. W olbrzymiej większości są to smukłe, smukławe lub krępe drapacze wiórowe, najczęściej małe (od 3 do 4 cm), lecz również niekiedy średnie i mikrolityczne o drapiskach prawie prostkowych, mało i średnio zakolonych (tabl. I 10—12), rzadziej silnie zakolonych (tabl. I 13), średnio wysokich, rzadko niskich i bardzo niskich (tabl. I 14, 15). Zupełnie wyjątkowo spotyka się krótkie lub bardzo krępe drapacze odłupkowe (1 szt. dość pewna w Borkach¹⁴, 1 lub 2 w Skniatinie). Skniatino poza wymienionymi drapaczami dostarczyło 3 drapaczy zdwojonych krótkich lub krępych (tabl. II 14, 16).

R y l c e

Stanowią trzecią pod względem ilości grupę narzędziową stanowisk. Najliczniejsze (lub drugie pod względem ilości) są wśród nich smukłe i krępawe rylce łamańce, wykonywane najczęściej na doborowych wiórach. Negatywy rylcowe są dość krótkie i delikatne (niekiedy również długie), płaszczyzny rylcowe są prawie zawsze jednonegatywowe, a tylko wyjątkowo dwu- i trzynegatywowe, wierzchołek rylcowy jest bardzo delikatny (co wynika zresztą z cienkości półsurowca). Rozmiary tych rylców wahają się od 5—5 do 1 cm. Niekiedy są one jednokońcowo zdwojone, dwukońcowo zdwojone i wyjątkowo potrójne. Procentowy udział rylców łamańców w stosunku do wszystkich rylców kształtuje się następująco: Borki (materiał Zubkova) — 74,3⁰%; Borki (materiał Dokuczajewa) — 84,6⁰%; Skniatino (wszystkie wydmy) — 33,3⁰% (tabl. II 1—3, II 13).

Inne rylce to smukłe lub krępe rylce węglowe boczne — wiórowe o łuskowiskach lekko wygiętych pochyłonych, lekko wgiętych pochyłonych, prostych pochyłonych (tabl. II 15) i lekko wgiętych poprzecznych (tabl. II 12). Płaszczyzny rylcowe prawie zawsze są jednonegatywowe, sporadycznie paronegatywowe. Wyjątkowo spotyka się formy rylców jednokońcowo zdwojone (Skniatino). Rylce węglowe środkowe są prawie nie spotykane (znany jest wyłącznie jeden egzemplarz ze Skniatina). W Skniatinie i Sobolewie rylce węglowe stanowią najliczniejszą grupę rylców: w Skniatinie wynoszą 66,6⁰%, w Sobolewie są jedynymi rylcami

¹³ WD/R — stosunek grupy drapaczy do grupy rylców = $\frac{\text{ilość drapaczy} \times 100}{\text{ilość rylców}}$

¹⁴ Zubkow pisze o obecności w jego materiałach 23 egzemplarzy drapaczy odłupkowych, z których żaden nie jest przedstawiony na ilustracji.

stanowiska (2 szt.), natomiast w Borkach są bardzo nieliczne, w materiałach Zubkova 7,6% wszystkich ryłców, podobnie jak w materiałach Dokuczajewa.

Ryłce klinowe boczne nie są znane z wymienionych stanowisk. Nie-wielkich ilości ryłców klinowych środkowych małych, smukłych i krę-pych, o płaszczyznach ryłcowych jednonegatywowych, wąskich wierzchoł-kach i stosunkowo szerokich kątach — dostarczyły Borki (materiał Zub-kowa i Dokuczajewa).

Poza wymienionymi formami materiał Zubkova miał podobno za-wierać „... masywne rdzeniowe wielonegatywowe”¹⁵ rylce (nie ilustro-wane).

Liściaki

Liściaki są drugą pod względem ilości grupą narzędziową stanowisk (poza Sobolewem). WL¹⁶ wynosi w Skniatinie 23,1%, w Borkach 28,8% (materiały Dokuczajewa i Zubkova łącznie).

Półsurowcem do wyrobu liściaków są specjalnie odbierane smukłe wióry i wiórki, proste lub prostawe w profilu. Rozmiary liściaków są małe, a nawet mikrolityczne. Do zupełnych wyjątków należą okazy duże. Dzielą się na dwie podstawowe grupy typów: a) liściaki trzpieniowate — gwoździowate (z nasadą wydzieloną w kolec); b) beztrzpieniowe (z nie oddzieloną nasadą). W ramach obu grup można wyróżnić po parę typów lub odmian¹⁷.

Liściaki trzpieniowate

1. Smukłe, z dobrze wydzielonym trójkątnym trzpieniem, bardzo ma-łym (stosunek długości trzpienia do pozostałej części liściaka ma się jak 1:12—1:7). Trzpień łuskany jest na stronę wierzchnią i spodnią lub tylko na stronę spodnią. Łuskanie na stronie spodniej trzpienia jest wyłącznie strome lub półstrome, niekiedy zbiegające się z obu boków trzpienia, tworzące daszek (tabl. I 2, 3). Brak jest całkowicie płaskiego łuskania na stronie spodniej trzpienia. Wierzchołki liściaków są zawsze lub prawie zawsze delikatnie łuskane płasko na stronę spodnią oraz niekiedy na wierzchnią (tabl. I 1—4). Istnieje pododmiana tej formy z trzpieniem nieco dłuższym i zakończonym tępo. Do tej odmiany powinny należeć rzadkie, bardzo smukłe liściaki ze Skniatina (tabl. II 7, 8), różnią się one (jak można sądzić z jednego bardziej kompletnego egzemplarza) mniej wyraźnym wydzieleniem trzpienia i zwrotnym łuskaniem na tym ostat-nim.

¹⁵ Зубков, *op. cit.*, s. 147.

¹⁶ WL — stosunek procentowy liściaków do wszystkich narzędzi.

¹⁷ Sprawa jest mało zaawansowana.

2. Niezbyt wyraźnie trzpieniowate krępawe. Odmiana ta znana jest wyłącznie ze Skniatina. Nasada liściaka jest wydzielona od pióra grotu, lecz bez wyraźnego schodka. Trzpień jest stosunkowo długi (stosunek trzpienia do pozostałej części narzędzia około 1 : 2), prawie zawsze asymetryczny, łuskany półstromo na stronę wierzchnią i spodnią, niekiedy wyłącznie na stronę spodnią (być może niektóre okazy posiadają płaskie lub płaskawe łuskanie na stronie spodniej?) (tabl. II 11). Występują w dwu odmianach: mikrolitycznej (tabl. II 9, 10) i małej (tabl. II 11).

Liściaki beztrzeniowe

1. Z nasadą ostrokątową łuskaną półstromo wyłącznie na stronę spodnią i identycznym wierzchołkiem (ryc. 2: 2) oraz fragmenty (tabl. I 5, 6).

2. Romboidalne, łuskane na całym obwodzie półstromo na stronę spodnią (ryc. 2: 3) i znacznie rzadziej na stronę wierzchnią.

3. Z nasadą łuskaną zwrotnie (tabl. I 8).

Jednozadziorec

Występują wyłącznie w materiałach z Borek (zarówno Dokuczajewa, jak i Zubkova). Bez wyjątku są one małe lub bardzo małe. Wnęka pod zadziorem łuskana jest stromo lub półstromo na stronę wierzchnią bądź spodnią. Niekiedy również łuskana jest część boku przeciwnego. Wierzchołki łuskane są płasko na stronę spodnią i niekiedy przy krawędzi na stronę wierzchnią (tabl. I 9; ryc. 2: 8).

Wiórki o łuskanych bokach

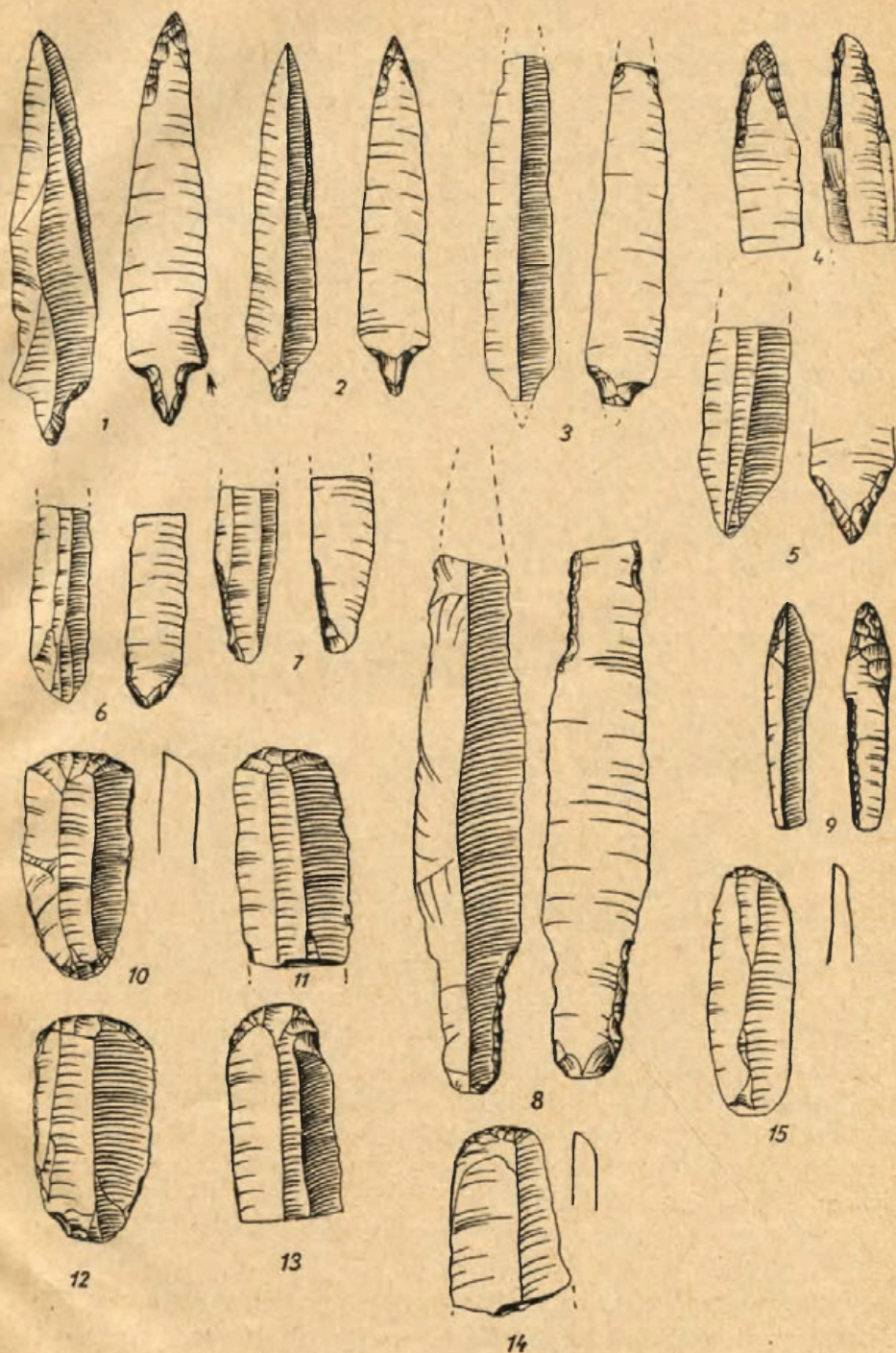
Są one dość liczną grupą narzędzi w Borkach (w kolekcji Zubkova 8,7%). Wśród nich najliczniej występują małe i mikrolityczne wiórki o łuskanych obu bokach. Łuskanie półstrome lub płaskawe (brak stromego łuskania tylcowego), ciągłe, usytuowane jest na wierzchniej lub spodniej stronie półsurowiaka (ryc. 2: 5). Spotyka się również formy o łuskanym wyłącznie jednym boku (ryc. 2: 4).

Piłki

Kilka sztuk piłek pochodzi z materiałów Zubkova z Borek, są to smukłe, bardzo małe wiórki o jednym z prostych boków łuskanym zębatopilkowato, wyłącznie na stronę wierzchnią. Istnieje również specjalna odmiana piłek z garbkiem.

Półtylczaki

Zbiory Dokuczajewa z Borek dostarczyły małych okazów (parę sztuk) półtylczaków o półtylcu poprzecznym wgiętym lub nieco pochylonym oraz ukośnym.

Tabl. I. Borki nad Oką. Wyroby krzemienne:

zbiory Dokuczajewa 1-8, 10-14 — w.n.; 9 — wg Paniczkiny — nieco mniejszy od oryginału

Rys. R. Schild

Wiórowce

Wiórowce znane są wyłącznie z Borek; są wśród nich okazy obuboczne z charakterystyczną zwrotnością łuskania na każdym boku i duże wiórowce o ciągłym łuskaniu na jednym, obu bokach lub zwrotnie.

Obłęczniki

Parę okazów obłęczników wystąpiło w Borkach. Są to wyłącznie obłęczniki wiórowe z dwoma odmianami wnęk: a) płytką, szeroką; b) głęboką, wąską. Niekiedy wnęki są zdwojone na jednym boku.

Nożerгани

Jeden okaz noża rgani znany jest ze zbiorów Tretjakowa w Skniatinie.

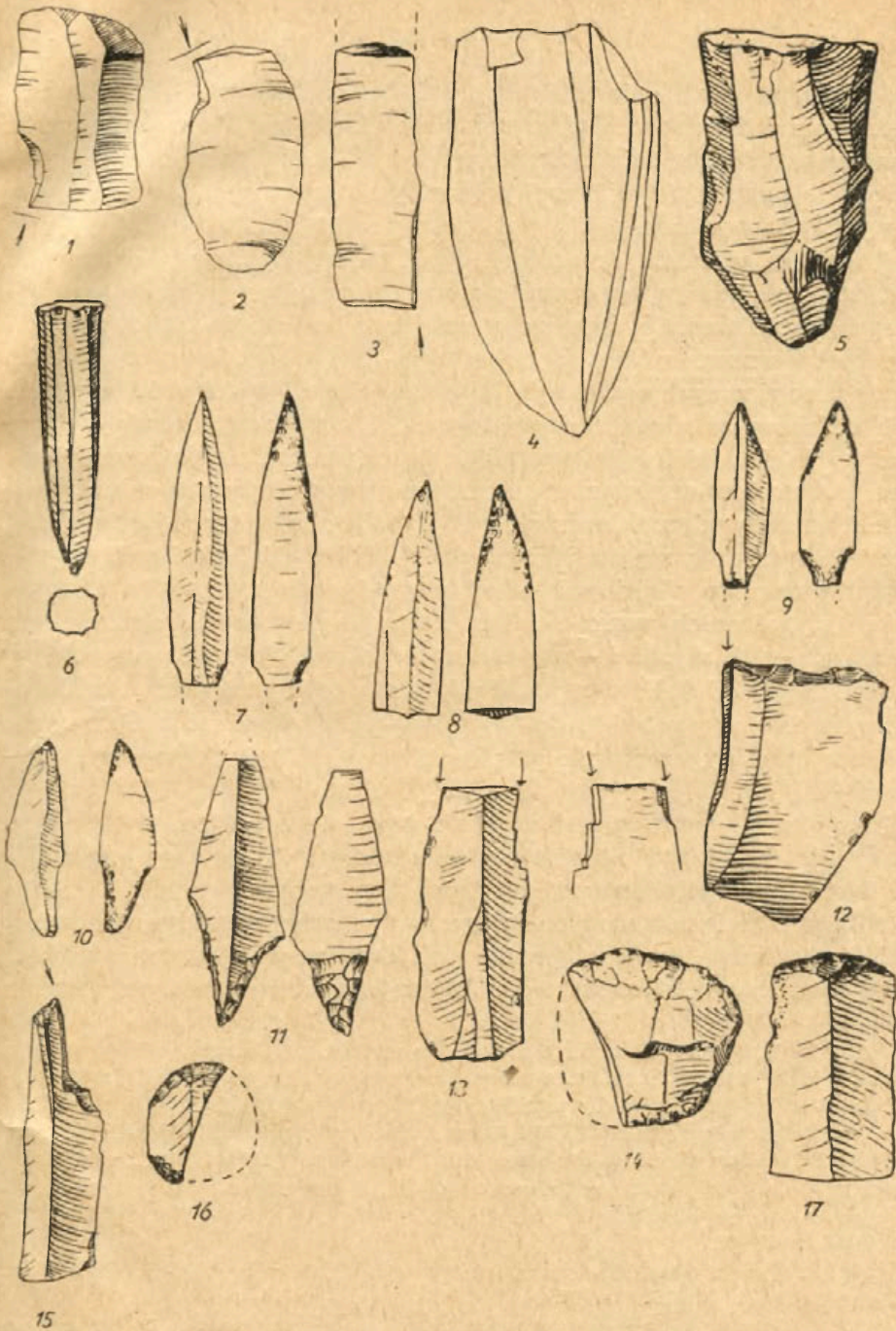
Trapezy

Jedynie zbiory Zubkova z Borek dostarczyły 2 okazów tzw. wąskich trapezów, w tym wypadku wybitnie wąskich, smukłych o niezbyt silnie zbiegających się ramionach (ryc. 2: 6, 7).

Zagadnienie różnic przemysłowych w grupie stanowisk znad środkowej Oki i górnej Wołgi

Stopień zaawansowania tego zagadnienia równa się stopniowi znajomości czystych materiałów (czystych zespołów) z poszczególnych stanowisk. Biorąc pod uwagę to wszystko, co zostało powiedziane o czystości stanowisk, trzeba mimo to stwierdzić, iż istnieją poważne różnice typologiczne między materiałami ze Skniatina i Borek. Różnice te wyrażają się: a) w różnym udziale procentowym grup rylców; b) brakiem w inwentarzu ze Skniatina liściaków z nie wydzielonym trzpieniem; c) obecnością odmiany liściaków niewyraźnie trzpieniowatych bardzo małych; d) brakiem w Skniatinie jednozadziorców; e) wiórków pseudotylcowych; f) wiórowców; g) piłek; h) obłęczników; i) trapezów; j) obecnością noża rgani; k) brakiem półtylczaków. Przyczyną części z wymienionych różnic może być stosunkowa ubogość inwentarza ze Skniatina. Mimo to jest rzeczą nie ulegającą kwestii, że materiały z Borek i Skniatina to co najmniej dwa różne przemysły większej grupy przemysłowej bądź cyklu przemysłowego. Łączą je: a) technika rdzeniowania; b) obecność liściaków; c) większość typów drapaczy; d) liczna obecność rylców łamańców.

Poza różnicami między materiałami z Borek i Skniatina istnieją różnice między obiema kolekcjami z Borek (Dokuczajewa i Zubkova). Obecna analiza tych różnic jest o tyle nieistotna, iż nie wydaje się możliwe wyróżnienie na tej drodze ewentualnych czystych zespołów.

Tabl. II. Wyroby krzemienne ze stanowisk:

1-4 — Borki nad Oką. Zbiory Dokuczajewa. W. n.: 5-17 — Skniatino nad Wołgą. Zbiory Tretjakowa. W. n. (?)

1-4 — rys. R. Schild; 5-17 — wg Tretjakowa

Chronologia

Precyzyjne określenie wieku omawianych stanowisk jest w chwili obecnej niemożliwe ze względów czysto metodycznych. Nie można bowiem uznać za prawidłowe datowanie materiałów ze Skniatina na okres borealny, oparte na analizie pyłkowej próchnicy i stropu wydmy zawierającego wyroby krzemienne.

Z punktu widzenia chronologii typologicznej względnej stanowiska pokrótce omówione są na pewno starsze od tamtejszego (lub bardzo bliskiego geograficznie) rozwiniętego neolitu, również nie najlepiej datowanego¹⁸. Stanowisko Jagorba w mieście Czerepowce w czasie prowadzenia prac ziemnych dostarczyło z głębokości ok. 5,8–6,8 m kilku smukłych wiórków od rdzeni jednopiętowych, liściak trzpieniowaty¹⁹ (identyczny z liściakami trzpieniowatymi z Borek) wraz z fauną niewątpliwie mieszaną, zawierającą gatunki holocenijskie i szczątki mamuta, oraz skamieniałe fragmenty wiązu, klonu i olchy²⁰. Wyroby z tego stanowiska w chwili obecnej nie nadają się do jakiegokolwiek datowania, choćby z powodu niepewności co do właściwych warunków zalegania poszczególnych form, braku odpowiednich analiz i braku datowań poszczególnych utworów, w których – jak się sądzi – zalegały znaleziska. Stąd też nie uzasadniony wydaje się pogląd A. Briusowa: „Według paleozoologicznych i paleoklimatycznych danych stanowisko to (Jagorba – R. S.) powinno być datowane na okres borealny, czemu nie przeciwstawiają się typy znalezionych wyrobów”²¹.

Inne względy typologiczne zupełnie wyraźnie wskazują, iż omawiane stanowiska muszą być młodsze od końcowego i schyłkowego paleolitu²². Dla faktycznego potwierdzenia tego zdania wystarczy stwierdzić, iż technika rdzeniowania omawianych stanowisk jest techniką bądź mezolityczną, bądź neolityczną. Te uwagi pozwalają z dużą pewnością zamknąć wiek interesujących nas stanowisk między tamtejszym rozwiniętym neolitem

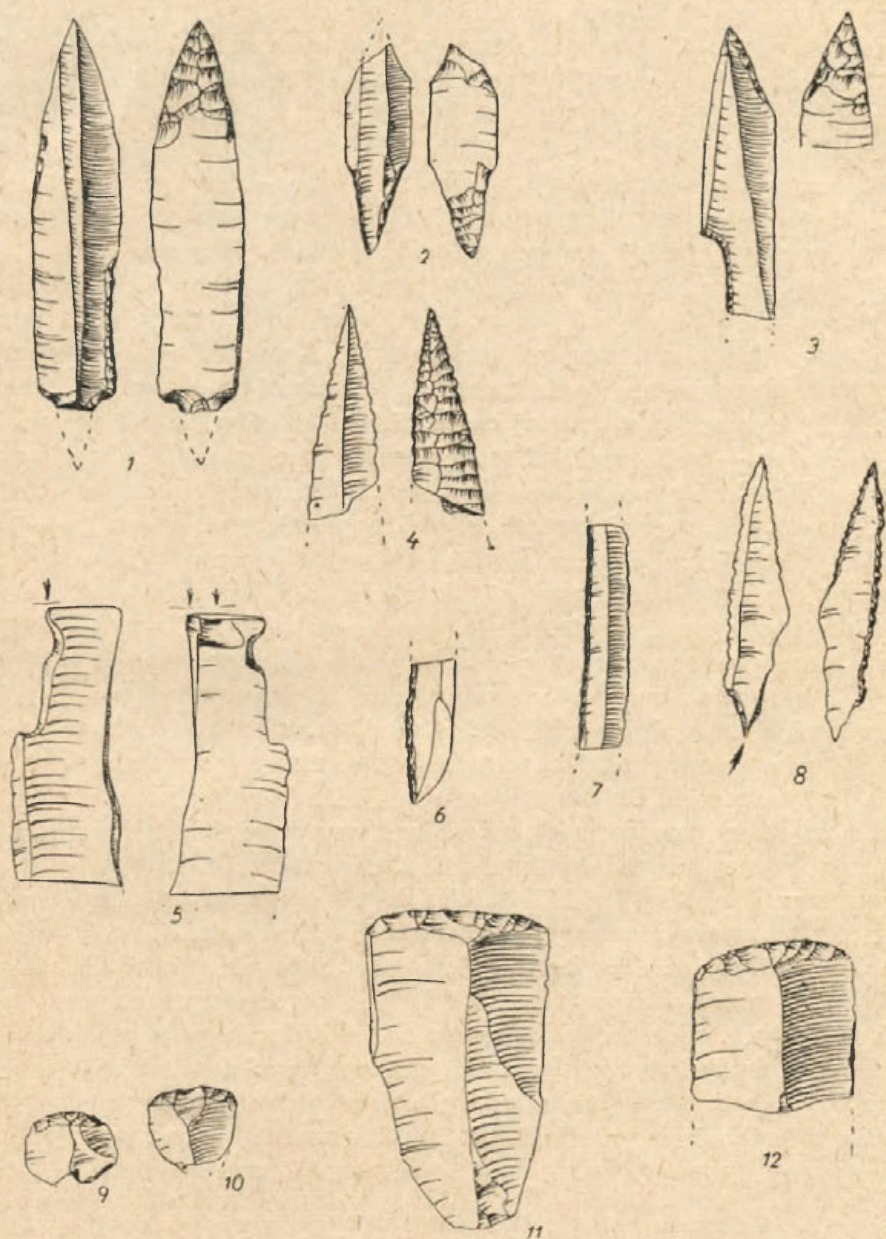
¹⁸ Zagadnienie jest dyskusyjne i dziś nie nadaje się jeszcze do precyzyjnego rozstrzygnięcia, wynika to m. in. z nienowoczesnych analiz pyłkowych dla 2 stanowisk (według których można by ustalić daty), Pogostiszcze I i Modłona I, ograniczających się do prób branych co 25, 20 i 10 cm i diagramów nie obejmujących zielnych, sumy NAP itd. Dwa ujęcia wieku stanowisk Pogostiszcze I i Modłona I (oba bardzo różne) przedstawione są w: А. Я. Брюсов, Свайное поселение на р. Модлоне и другие стоянки о чарозерском районе вологодской области, „Мат. и Иссл. по Арх. СССР“, t. 20: 1951, s. 57–63.

¹⁹ М. Е. Фосс, Древнейшая история севера европейской части СССР, „Мат. и Иссл. по Арх. СССР“, t. 29: 1952, s. 12.

²⁰ А. Я. Брюсов, Очерки по истории племен европейской части СССР в неолитическую эпоху, Москва 1952, s. 29.

²¹ А. Я. Брюсов, *op. cit.*

²² Poza przedstawionymi faktami dowodzi tego pokrój półsurowca, rozmiary itd.

Tabl. III. Wyroby krzemienne ze stanowiska Kruplewo pod Połockiem:
zbiory Guriny. W. n.

Rys. R. Schild

(zresztą zapewne późnym w skali chronologicznej środkowoeuropejskiej) a środkowym lub późnym mezolitem (w sensie chronologicznym).

Blizsze i może precyzyjniejsze możliwości datowań da analiza kilku wymownych faktów, które tu przedstawiamy:

Dwa bardzo wąskie trapezy w inwentarzu z Borek są formą raczej neolityczną w schemacie typologicznym Europy środkowej i zachodniej. Różnią się one wyraźnie od wąskich trapezów późnomezolitycznych²³, prawie zawsze bardziej krępych i mniej wąskich. Z kolei, jeśli przyjmujemy, że trapezy z Borek należą do przemysłu, który posiada w swym inwentarzu liściaki (co jest bardzo prawdopodobne), wtedy — uwzględniając daty dla kultur z wąskimi trapezami uzyskane w Danii — trzeba by przyjąć, iż przemysł ten powinien się mieścić gdzieś ok. 4 — pocz. 3 tys. lat p.n.e i klimatycznie ca w drugiej części okresu atlantyckiego i na przełomie atlantyck — subboreal lub we wczesnym okresie subborealnym²⁴.

Prawdziwość tego określenia jest warunkowana paroma wspomnianymi tu i dodatkowymi zastrzeżeniami wynikającymi ze znacznej odległości geograficznej Borek od stanowisk duńskich oraz, być może, dość znacznej rozciągłości czasowej występowania wąskich trapezów.

Niedawno wykryte powierzchniowe stanowisko nad Dźwiną pod Połockiem (prawdopodobnie czyste) w miejscowości Krumplewo²⁵ dostarczyło dużej ilości wyrobów krzemiennych, wśród których znalazły się liściaki. Jeden z nich jest dobrym odpowiednikiem liściaków trzpieniowatych boreckich mimo pewnych nieznacznych różnic polegających na obfitszym łuskaniu wierzchołka i trzpienia (tabl. III 1). Drugi z trzpieniem łuskany płasko na stronę spodnią nie ma analogii bezpośrednich wśród materiałów znad górnej Wołgi i środkowej Oki, mimo iż najbliższy jest krępym liściakom ze Skniatina (tabl. III 2). Liściaki te są jednym z elementów składowych przemysłu różniącego się znacznie od inwentarzy ze Skniatina, Sobolewa i Borków. Różnice te polegają na obecności prawdziwych tyłczaków na mikrowiórkach (tabl. III 6, 7) o tyłcach prostkowych, często drobnozębatach, obecności płoszczy o płaskim łuskaniu na stronie spodniej i bokach drobnozębatach (tabl. III 4), drapaczy średnich i dużych na płaskich odłupkach zaprawiakowych i płaskich bardzo regularnych wiórach od rdzeni jednopiętowych (tabl. III 11, 12) oraz mikrolitycznych krótkich i krępych drapaczy na drobnych odłupkach zaprawiakowych (tabl.

²³ Niektóre późnomezolityczne stanowiska posiadają w swym inwentarzu wąskie trapezy, na ogół jednak szersze od neolitycznych, mimo to spotyka się wśród nich formy bardzo zbliżone do neolitycznych, jakkolwiek nieco drobniejsze i delikatniejsze. Nie jest znana dobra chronologia stanowisk mezolitycznych z tymi ostatnimi formami, zapewne nie są starsze od okresu atlantyckiego.

²⁴ Chodzi o daty pyłkowe i C¹⁴ dla kultury Ertebölle.

²⁵ Н. Н. Гурина, Новые мезолитические памятники лесной полосы европейской части СССР, „Сов. Арх.“, z. 2: 1960, s. 125—136.

III 9, 10). Poza tymi różnicami istnieją typologiczne łączności stanowiska z materiałami znad górnej Wołgi i środkowej Oki. Łączności te wyrażają się w obecności liściaka z krótkim trzpieniem, produkcji mikrolitycznych wiórków od rdzeni jednopiętowych stożkowatych, obecności ryłców łamańców (tabl. III 5) i jednozadziorców (tabl. III 3) bliskich bardzo jednozadziorców z Borek, lecz nieco bardziej smukłych i symetrycznych.

Jest wysoce prawdopodobne, iż przemysł z Krumplewa jest przemysłem neolitycznym²⁶, mimo iż stanowisko nie dostarczyło neolitycznej ceramiki. Mogą dowodzić tego typowe płaskie, regularne, duże — „neolityczne” wiórki od rdzeni jednopiętowych oraz płaskie, równoległe łuskanie, kryjące duże powierzchnie na nie znanej formie płaszczy (tabl. III 4). Półsurowiec wiórowy używany do produkcji tych płaszczy odpowiada idealnie półsurowcowi stosowanemu do innych wyrobów tego stanowiska (poza wiórami używanymi do produkcji drapaczy). Podobnie charakterystyczny krzemień kredowy (zapewne kopalniany) jest identyczny z krzemieniem pozostałych wyrobów stanowiska. Warto dodać, iż pobliskie ubogie stanowisko tego samego lub bardzo bliskiego przemysłu — Siemionow Chutor, eksplorowane przez N. Gurinę²⁷, dało w inwentarzu prze-grzany i trochę zdekompletowany okaz oryginalnej, krótkiej, dwuściennej krzemiennej siekiery z ubogim gładzeniem na części jednej z płaskawych powierzchni²⁸. Z ewentualną neolityczną datą dla przemysłu z Krumplewa zgadza się występowanie w nim jednozadziorców typu syberyjskiego, jak dotychczas dość dobrze datowanych na neolit (patrz dalej).

Neolityczna data dla dwóch stanowisk z rejonu Dźwiny nie stanowi automatycznie daty dla stanowisk znad górnej Wołgi i środkowej Oki, podobnie jak neolityczna data cmentarzyska na Wyspie Jeleniej jeziora Onega, mającego w swym inwentarzu liściaki trzpieniowe i beztrzpieniowe (jednak bez identycznych ze skniatińskimi i borkowskimi), natomiast może wskazywać na poblizze neolitu.

Przedstawione uwagi doprowadzają do wytyczenia najprawdopodobniejszych granic chronologicznych, w których powinny mieścić się omawiane stanowiska. Jak wynika z tego, stropowa granica jest oczywiście najpewniejsza i nie przekracza dat dla rozwiniętego neolitu tamtego regionu (późnego neolitu w skali środkowoeuropejskiej). Datą spągową powinien być środkowy lub późny mezolit. Jest bardzo prawdopodobne, że stanowiska odpowiadają chronologicznie wczesnemu neolitowi środkowoeuro-

²⁶ Гурина (op. cit., s. 120—134) uważa, że stanowiska Krumplewo i Siemionow Chutor są stanowiskami mezolitycznymi związującymi polskie stanowiska „mezolityczne” (mazowszańskie — R. S.) ze stanowiskami górnej Wołgi i środkowej Oki.

²⁷ Гурина, op. cit., s. 129—134.

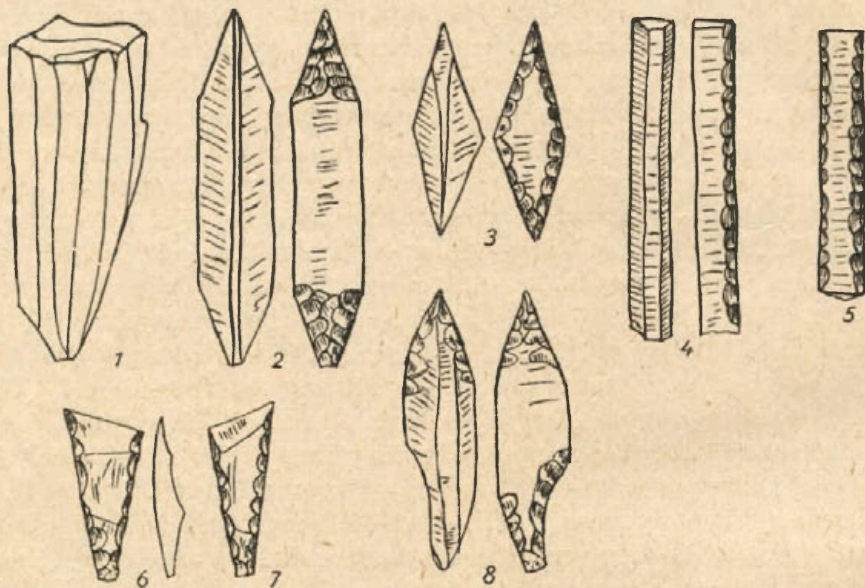
²⁸ Rysunek tej siekiery w cytowanej pracy Guriny (ryc. 4—20) nie ma zaznaczonego gładzenia, ani też nie wspomina się o nim w opisie.

pejskiemu. Dodatkowym argumentem za takim datowaniem niektórych stanowisk jest obecność w Borkach neolitycznych jednozadziorców.

Oczywistą jest rzeczą, iż poszczególne stanowiska i przemysły mogą być różnie rozmieszczone i rozciągnięte w czasie. Proponowana data nie mówi nic o tej rozciągłości, jest datą hipotetyczną najprawdopodobniejszą w obecnym stanie zaawansowania badań nad tym zagadnieniem.

Stanowiska znad środkowej Oki i górnej Wołgi a cykl mazowszański

Nie ulega dziś kwestii, iż przemysły cyklu mazowszańskiego są przemysłami końcowo- i schyłkowopaleolitycznymi, tj. późno- i schyłkowoglacjalnymi, stąd dzieli je od omawianych stanowisk kilka tysięcy lat.

Ryc. 2. Wyroby krzemienne ze stanowiska Borki nad Oką. Zbiory Zubkova.
W. n. (?)

Porównanie typologiczne cyklu mazowszańskiego z omawianymi przemysłami wykazuje całkowitą niezgodność obu jednostek. Najważniejsze punkty tej niezgodności to: a) odmienność techniki rdzeniowania i co w konsekwencji idzie za tym, odmienność pokroju półsurowca; b) odmienności typologiczne i statystyczne między grupami ryłców. Olbrzymia przewaga w części stanowisk (a w innych poważny udział) drobnych i mikro-litycznych ryłców łamańców, brak lub wielka rzadkość ryłców klinowych środkowych, całkowita nieobecność ryłców klinowych bocznych, ubogość odmian ryłców węglowych; c) obecność specjalnie wykształconych jednozadziorców; d) dość częsta obecność wiórków łuskanych; e) brak mazowszańskich typowych form liściaków; f) bardzo ograniczone wykorzystanie

jako półsurowiaków — odłupków odpadowych; g) smukłość oraz mała różnorodność drapaczy; h) ogólnie drobne rozmiary półsurowca i narzędzi; i) obecność wąskich trapezów; j) obecność noży rgani.

Właściwie prawie wszystkie formy i technika są różne, oczywiście jest parę form banalnych, jak np. niektóre krępe lub krótkie zdwojone odłupkowe drapacze ze Skniatina (nieliczne), które mogłyby znaleźć się w przemysłach cyklu mazowszańskiego.

Na czym więc był oparty pogląd twierdzący o przynależności omawianych stanowisk do „kultury świderskiej”? Przede wszystkim na obecności w omawianych stanowiskach i w części przemysłów cyklu mazowszańskiego liściaków trzpieniowatych. Trzeba tu wyraźnie stwierdzić, iż olbrzymia większość liściaków ze Skniatina i wszystkie liściaki z Borków nie mają bezpośrednich analogii w liściakach przemysłów cyklu mazowszańskiego. Wynika to zarówno ze specyficznych proporcji, wykroju trzpieni (w przypadkach liściaków trzpieniowatych), proporcji i wykroju nasady wśród liściaków beztrzpieniowych, wreszcie braku lub wielkiej rzadkości płaskiego łuskania na stronę spodnią trzpienia. Niektóre (bardzo nieliczne) liściaki ze Skniatina przypominają spotykane w inwentarzach stanowisk płudzkich okazy małych liściaków niewyraźnie trzpieniowatych; podobieństwo to byłoby wyraźniejsze, gdyby okaz ze Skniatina (tabl. III 8) posiadał płaskie łuskanie na stronie spodniej (co wynika z rysunku, lecz nie jest zbyt pewne). Niektóre okazy liściaków z Jelin Boru (nie mające swych analogii w żadnym innym stanowisku omawianego regionu) wskutek płaskiego łuskania na stronie spodniej trzpienia również przypominają formy mazowszańskie.

Jeśli stanowiska znad środkowej Oki i górnej Wołgi nie należą do cyklu mazowszańskiego (zarówno ze względów chronologicznych, jak i typologicznych), to obecność w nich form częściowo bliskich temu cyklowi musi być tłumaczona jako wpływ omawianego cyklu. Określenie „wpływ” jest pojęciem z natury rzeczy niesprecyzowanym, tak jak niesprecyzowana jest istota tego „wpływu”. Nie może być wykluczona (a co więcej, jest bardzo prawdopodobna) mazowszańska inspiracja pojawienia się na tamtym obszarze liściaków. Inspiracja ta nie musi pochodzić bezpośrednio od przemysłów mazowszańskich, lecz od przemysłów równoczesnych i pokrewnych temu cyklowi, zawierających w swym inwentarzu jako jedną z form liściaki typu mazowszańskiego. Przemysły takie istnieją we wschodniej Białorusi i znane są tam pod nazwą „kultury grienskiej”. Nie da się jednak prześledzić związków tej kultury z omawianymi stanowiskami. Jeśli inspiracja pojawienia się liściaków na stanowiskach znad górnej Wołgi i środkowej Oki pochodzi od cyklu mazowszańskiego lub przemysłów pokrewnych, wtedy zdecydowanych dowodów tej inspiracji należy szukać u bezpośrednich przodków omawianych stanowisk,

co wynika z poważnej różnicy chronologicznej dzielącej cykl mazowszański, kulturę grienską i stanowiska znad środkowej Oki i górnej Wołgi.

Ostatnie przypuszczenie nie może być również rozstrzygnięte z prostego powodu, iż nie są znane przemysły z tamtych terenów, które by poprzedzały omawiane przemysły z liściakami (górnopaleolityczne stanowisko Karaczarowo musi być wykluczone z rozważań, ponieważ jest oczywiście starsze od cyklu mazowszańskiego). Co prawda L. Kołosow wykrył 30 cm poniżej złogu z liściakami w Jelin Borze niewielką ilość wyrobów krzemiennych wybitnie różniących się od wszystkich form znanych ze złogu nadległego²⁹, niestety jednak nie jest możliwe określenie kulturowe tych wyrobów ze względu na ich ubogość. Również na stanowisku Zołotoruczje nad górną Wołgą w utworach I^o nadzalewowego tarasu, poniżej częściowo przemieszanych różnowiekowych złogów (z których najniższy posiadał inwentarz neolityczny oraz pojedynczy, czy też pojedyncze liściaki identyczne z liściakami ze Skniatina), D. Krajnow rozkopał pracownię krzemieniarską operującą miejscowym „kolorowym krzemieniem” z ubogim inwentarzem (zapewne paleolitycznym), jednak bez jakiegokolwiek śladu liściaków³⁰. Stanowisko Gremiaczyje nad Oką nie nadaje się tu do wyciągnięcia jakichkolwiek wniosków, ponieważ inwentarz tego stanowiska przedstawia całkowitą mieszaninę kulturową neolitu, brązu itd. Dwa liściaki pochodzące stąd³¹ różnią się typologicznie od liściaków z Borek, Skniatina, Krumplewa, Sobolewa i Jelin Boru.

Całość zagadnienia komplikuje dodatkowo fakt istnienia związków typologicznych między niektórymi zespołami omawianej grupy (Borki, Jelin Bor, Krumplewo) ze stanowiskami nadbajkalskiego oraz bajkałskiego zdaje się wczesnego neolitu (bezceramicznego?)³². Związki te wyrażają się przez identyczność formalną niektórych jednozadziorców Borek i Krumplewa z takimiż jednozadziorcami z dwóch grobów nad górną Angarą w Padi Czastyje i Padi Chinskaja (ryc. 3 : 3)³³, oraz z powierzch-

²⁹ Cytowana rozmowa z L. Kołosowem.

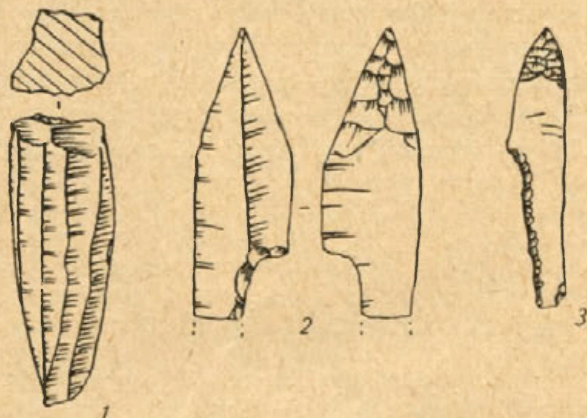
³⁰ Д. А. Крайнов, Дюнная стоянка Золоторуче I, „КСИИМК”, z. 75: 1959, s. 63–69. Autor dzięki uprzejmości D. Krajnowa miał możliwość zapoznania się z nie opublikowanymi materiałami najniższego złogu tego stanowiska (marzec 1961).

³¹ М. В. Воеводский, Стоянка Гремяче, „Мат. и Иссл. по Арх. СССР”, t. 1: 1945, s. 142–148.

³² L. Sawicki, *Materiały do znajomości prehistorii Rosji*, Poznań 1928, s. 34, sygnalizuje o bliskim związku: „... pewnych przynajmniej przemysłów epipaleolitycznych grupy północnej ... z przemysłami o charakterze epipaleolitycznym stanowisk wydmyowych syberyjskich”.

³³ А. П. Окладников, Неолит и бронзовый век Прибайкаля, „Мат. и Иссл. по Арх. СССР”, t. 18: 1950. Oba groby są bez wątpienia grobami neolitycznymi (choć bez ceramiki). Ich inwentarz nie ma żadnego typologicznego związku z rozwiniętym neolitem górnej Angary.

niowych stanowisk o nieznannej czystości (raczej mieszanych) w Zabajkalu (ryc. 3: 2)³⁴. Warto dodać, iż technika rdzeniowania i rdzenie tych stanowisk są identyczne z techniką rdzeniowania omawianych stanowisk środkowej Oki i górnej Wołgi (ryc. 3: 1). Podobne jednozadziorce były znalezione na stanowisku Andriewskoje Oзеро I jeszcze w 1883 r. przez Słowcowa. Stanowisko to leży w zlewisku Obi³⁵. Również podobne, lecz nieco różniące się jednozadziorce mają być charakterystyczne dla kelteminarskiej kultury środkowej Azji. Zdaje się, że te ostatnie w większości lub całkowicie nie posiadają płaskiego łuskania na stronie spodniej na wierzchołku, lecz jedynie dwupółtylcowe półstronne łuskanie.

Ryc. 3. Wyroby krzemienne ze stanowisk:
1, 2 — Ust' Kjachta, wg Formozowa. W.n.; 3 — Pad'
Czastyje, wg Okładnikowa. W. n.

Nie może być dziś mowy o określeniu charakteru tych związków typologicznych³⁶. Ich stwierdzenie jest zwykłym bezinterpretacyjnym stwierdzeniem faktu. Olbrzymie przestrzenie, na jakich zdają się występować identyczne lub podobne jednozadziorce, i wielkie odległości, jakie dzielą te stanowiska od Borków i Krumplewa, każą spodziewać się istnienia bliższych geograficznie stanowisk z tymi formami.

Jeśli wymienione jednozadziorce są świadectwem neolitycznego wieku, czego można się spodziewać z powodu chronologii obu grobów na Angarze

³⁴ А. А. Формозов, Микролитические памятники азиатской части СССР, „Сов. Арх.“, z. 2: 1959, s. 47–59.

³⁵ В. Н. Чернецов, Древняя история нижнего Приобья, „Мат. и Иссл. по Арх. СССР“, t. 35: 1953, s. 25.

³⁶ Dane antropologiczne uzyskane ze stanowisk późnoneolitycznych północnej Rosji mają wskazywać na obecność cech mongoloidalnych (cmentarzysko Karawajewskie), zmieszanie cech mongoloidalnych z europeoidalnymi (Jelenia Wyspa). Metysacja ta ma być związana z typem protomongoloidalnym. Брюсов, *op. cit.*, s. 35. Warto zaznaczyć, iż stanowisko na Jeleniej Wyspie zawiera wielką kolekcję liściaków.

i co popiera obecność bardzo bliskich form w kulturze kelteminarskiej, wtedy oczywiście zespół (czy też zespoły) z Borek powinny być również neolityczne, co jest w zgodzie z prezentowanymi już rozważaniami o chronologii. Z tego wynika, iż Skniatino może, lecz nie musi być starsze³⁷.

Podsumowując, za najpewniejsze trzeba uznać istnienie w mezolitic lub wczesnym neolicie (w chronologicznej skali środkowoeuropejskiej), lub też w mezolitic i wczesnym neolicie przemysłów należących do jednego lub kilku cyklów przemysłowych „nietardenuaskich”, mających w swym składzie specjalnego typu liściaki. Przemysły te mogą mieć wśród swych przodków jakies przemysły cyklu mazowszańskiego bądź pokrewne. Część przemysłów owej szeroko rozrzuconej grupy posiada niewątpliwe wpływy wczesnoneolitycznych przemysłów syberyjskich. Wyróżnienie podstawowych ogniw – przemysłów tej grupy, jest w chwili obecnej niemożliwe. Obszar występowania sięga górnej Wołgi i środkowej Oki na wschodzie i co najmniej wschodniej Białorusi na zachodzie (ryc. 1).

ROMUALD SCHILD

LES STATIONS „SVIDÉRIENNES” DE LA HAUTE VOLGA ET DE LA MOYENNE OKA ET LE CYCLE „MAZOVIEEN”

Cet ouvrage a pour but d'apporter une solution au problème suivant: est-ce que les stations dites svidériennes de la moyenne Oka et de la haute Volga (fig. 1) sont en vérité des stations mazoviennes (svidériennes), comme plusieurs auteurs (Wojewodski, 1934, 1940, 1950; Paniczkina, 1941; Tretiakov, 1950, etc.) voulaient le prouver. Comme tâche secondaire, nous nous sommes proposés de définir l'âge et les liens typologiques des stations en question. Ces problèmes que posent certaines collections préhistoriques d'URSS nous sont apparus lors d'un voyage d'étude en 1960/61.

Homogénéité des stations et des collections

Le problème de l'homogénéité des stations des collections est un problème essentiel, décidant dans quelle mesure il nous est permis de nous appuyer sur les collections gardées aux musées. Les données qui sont en notre possession ne nous permettent pas de prouver une homogénéité industrielle absolue d'aucune des stations. Il s'agit surtout de constater le manque éventuel de contamination venant des industries apparentées. Ce type de contamination est le cas assez fréquent dans les stations de surface ou dans les collections recueillies de surface.

Borki près de Riazan.

Les stations des environs de Borki étaient le terrain de récolte de surface de W. Dokuczajew en 1878–1879, et nous ne connaissons pas de répartition de silex, le seul moyen permettant de séparer les contaminations étrangères à l'industrie donnée. Il est bien probable que les matériaux, dont nous disposons en ce moment,

³⁷ Крайнов, Брюсов, *op. cit.*, bardzo niejasno zdają się sugerować, iż stanowiska tzw. północnego mezolitu (tj. stanowiska znad środkowej Oki i górnej Wołgi — R. S.) mogą być równoczesne neolitowi.

proviennent de plusieurs stations. Pendant dix ans, à partir de 1937, W. Zubkow menait des récoltes de surface sur la dune à Borki; les matériaux dits „mésolithiques” ont été recueillis dans trois endroits, mais furent publiés ensemble (W. Zubkow, 1950).

Jelin Bor sur l'Oka.

La collection de cette station a été recueillie à la surface par P. Kudriavcev en 1879–1894. Les matériaux présentent un mélange de plusieurs industries et civilisations. Au cours de ses dernières recherches L. Kolosov a constaté une stratification des industries et il est fort probable que ceci permette dans l'avenir de séparer ce mélange.

Skniatino sur la Volga.

Les matériaux proviennent de trois dunes et furent obtenus presque uniquement au cours de recherches de surface. Tous les objets ont été publiés conjointement (Tretiakov, 1950).

Sobolevo sur la Volga.

Cette station a été fouillée dans les années 1932–1933; les matériaux proviennent surtout de la surface. L'inventaire est très peu nombreux. On y a constaté une contamination du néolithique (Bader et Wojewodski, 1935).

Les références de ces quatre stations indiquent qu'il est impossible de prouver une homogénéité industrielle absolue des collections et d'y dégager les industries incontestablement pures. Ainsi, pour comparer ces stations avec le cycle mazovien leurs inventaires doivent être étudiés conjointement.

Typologie. Caractéristique typologique d'après les matériaux de Skniatino, Borki et Sobolewo

Les nucléus, les lames et les lamelles sont identiques dans toutes les stations. Ce ne sont que des nucléus de lames coniques et subconiques (fig. 2:1; tabl. II 4, tabl. II 5). Les lames et lamelles sont presque sans exception fines et très régulières. Les grattoirs sont les outils les plus nombreux; leur rapport aux burins s'exprime par les chiffres $\frac{(\text{nombre de grattoirs} \times 100)}{\text{nombre de burins}}$ 176 à Borki et 255,5 à Skniatino. Ce

sont, presque sans exception, des grattoirs simples, petits et très petits, fins et épais (tabl. I 10–15). Ce n'est que rarement que l'on rencontre des grattoirs faits sur éclats et parfois des grattoirs doubles courts (tabl. II 14). Les burins viennent en troisième position, vu leur nombre. Parmi ceux-ci, les plus nombreux sont les burins d'angles sur cassure, petits et microlithiques (tabl. II 1–3,1). A Borki ils constituent 84,6% (matériaux de Dokucajev) et 74,3% (matériaux de Zubkov) de tous les burins, contre 33,3% à Skniatino. Ensuite viennent les burins sur troncature oblique concave, les burins sur troncature oblique et les burins sur troncature concave (tabl. II 12). A Skniatino et à Sobolevo les burins sur troncature sont les plus fréquents: 66,6% de tous les burins à Skniatino, contre 7,6% à Borki. Les petits et microlithiques burins dièdres droit n'apparaissent qu'à Borki. Les burins dièdres d'angle n'ont pas été trouvés dans ces stations. A Skniatino et à Borki les pointes à pédoncule représentent les outils les plus nombreux après les grattoirs; leur quantité constitue 23,1% (Skniatino) et 28,8% (Borki) de tous les outils. Ils se partagent en deux groupes: pointes à pédoncule différencié et pointes à pédoncule non-différencié. Parmi les premières on distingue les variétés suivantes: 1) pointes fines, longues à pédoncule très petit et bien différencié (tabl. I 1–4) et moins bien différencié à retouches alternes (tabl. I 12); 2) pointes trapues à pédoncule pas très différencié,

relativement long et asymétrique, qui apparaissent en deux dimensions: petites (tabl. II 11) et microlithiques (tabl. II 9, 10). Fait exception un gros spécimen de pointe à pédoncule (tabl. I 8). Les sommets présentent souvent des retouches plates sur la face ventrale. Les pédoncules sont retouchés sur la face dorsale et ventrale ou bien uniquement sur la face ventrale. Les retouches sur la face ventrale sont semi-abruptes ou presque abruptes; on peut supposer que certains pédoncules portent des retouches plates ou presque plates sur la face ventrale (tabl. II 11) — échantillon inconnu de l'auteur. Parmi les pointes à pédoncule non différencié, on distingue des variétés: à base à angle aigu, portant des retouches semi-abruptes sur la face ventrale et ayant des sommets identiques (fig. 2: 2; tabl. I 5, 6); rhomboidales à retouches semi-abruptes sur tous les côtés (fig. 2: 3); avec base portant des retouches alternes (tabl. I 8). Dans la station Borki, on a également trouvé des pointes à cran avec sommets présentant des retouches plates sur la face ventrale et parfois semi-abruptes sur la face dorsale (tabl. I 9, fig 2: 8). A Borki et à Jelin Bor, on a constaté la présence de lamelles (dites lamelles Borki) présentant de fines retouches marginales continues, semi-abruptes, soit sur l'un des bords des faces dorsales ou ventrales, soit sur les deux bords de la face ventrale ou sur l'un des deux bords de la face dorsale et sur les deux bords de la face ventrale, jamais disposées de façon alterne (fig. 2: 4, 5). Les lamelles denticulées n'ont été recueillies qu'à Borki (matériaux de Zubkov). Quelques lamelles tronquées, plusieurs lames à retouches continues et des pièces à encoches ont été également trouvées à Borki (principalement collection de Zubkov). En outre Borki a fourni deux flèches à tranchant transversal (fig 2: 6, 7).

Entre les matériaux de Borki et ceux de Skniatino il existe d'importantes différences typologiques, malgré certains traits communs, parmi lesquels il faut citer en premier lieu: le débitage, la présence de pointes à pédoncule, l'identité d'une partie des burins et des grattoirs. Les matériaux de Skniatino et de Sobolewo offrent la plus grande ressemblance. Parmi les matériaux de Borki, provenant de différentes collections, apparaissent certaines différences typologiques. Les matériaux de Jelin Bor et Gremiatchye ne peuvent être l'objet d'une comparaison à cause de leur manque d'homogénéité.

Aujourd'hui, il est impossible d'établir une chronologie des stations qui font l'objet de cet ouvrage. Il est certain qu'elles sont antérieures au néolithique développé local (avancé, à l'échelle de l'Europe centrale). Le débitage peut être une technique mésolithique ou néolithique. La présence de flèches à tranchant transversal de type néolithique à Borki et de pointes à cran caractéristique du néolithique suggère que certaines de ces stations peuvent être néolithiques. Il est très probable que l'âge de la station Krumplewo sur la Dvina occidentale, qui porte dans son inventaire des pointes à pédoncule, remonte également au néolithique (tabl. III). Dans une station voisine Siemionov Chutor, probablement de la même industrie, on a trouvé pendant les fouilles une hache à moitié polie. Ainsi certaines stations peuvent être néolithiques (dans la chronologie absolue de l'Europe centrale) et d'autres peuvent appartenir au mésolithique (Skniatino?). Nous aurions donc affaire à des industries de type mésolithique, existant dans le néolithique.

Une comparaison typologique de ces stations avec les industries du cycle mazonien démontre leur discordance presque complète. Les ressemblances apparentes ne consistent qu'en présence de pointes à pédoncule, d'ailleurs très différentes des pointes à pédoncule mazoviennes. Il est fort probable que la présence de pointes à pédoncule dans ces régions soit le résultat de l'influence exercée par le cycle mazonien sur les ancêtres des industries qui font l'objet du présent ouvrage. Mais, actuellement, nous manquons de preuves suffisantes.

Les stations que nous venons de traiter possèdent sans doute des liens typologiques avec le néolithique inférieur de la région du Baïkal (deux tombes sur la haute Angara) qui se manifestent par la présence de pointes à cran, caractéristiques (fig. 3: 2) et avec les matériaux récoltés à la surface dans cette région (fig. 3: 3). La technique du débitage dans les régions du Baïkal était la même que celle employée dans les stations de la haute Volga et de la moyenne Oka. Des pointes à cran semblables ont également été trouvées dans le bassin de l'Ob (Andreïevskoïe Oziero I) et dans la civilisation dite Kelteminarska du néolithique inférieur dans l'Asie centrale qui en différaient que fort peu.

Les données anthropologiques obtenues dans les stations néolithiques de la Russie septentrionale indiqueraient la présence de traits mongoliques, liés au type protomongolique Olenii Ostrov sur le lac Onega, où apparaissent également les pointes à pédoncule.

Comme chose certaine, nous devons reconnaître l'existence, sur les terrains mentionnés par la fig. 1, entre le Mésolithique probablement supérieur et le Néolithique probablement inférieur, d'industries locales et très spéciales qui peuvent avoir parmi leurs ancêtres certaines industries du cycle mazovien, ou apparentées. Une partie des stations de ce groupe largement étendu accuse des influences asiatiques (pointes à cran). La distinction d'industries particulières est actuellement impossible.

Traduit par Hélène Devechy